

Anđelko Hundić

Sudovečka 9, Zagreb

Palača Pejačević – konjička vojarna u Virovitici

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 27. 6. 2005. – Prihvaćen 2. 10. 2005.

UDK: 725.171(497.5 Virovitica)17/19”

Sažetak

Autor objavljuje i analizira dosad neobrađen arhitektonski objekt za koji se pretpostavljalo da je izgrađen krajem 18. stoljeća s namjerom da služi kao gradska palača. No, na osnovi provedenih povijesnih, povijesnoumjetničkih i konzervatorskih istraživanja utvrđeno je da je građevina izgrađena početkom 18. stoljeća i da je njezina izvorna namjena bila konjička vojarna. Daljom analizom prepoznato je pet razvojnih faza građevine, izvršena je njihova rekonstrukcija i određeno razdoblje njihova trajanja. Prema autorovoj interpretaciji prva razvojna faza obuhvaća razdoblje od početka 18. stoljeća do 1757., godine snažnog potresa. Druga faza započela je obnovom nakon potresa 1757., a završila 1791. godine, kada građevina prestaje služiti u

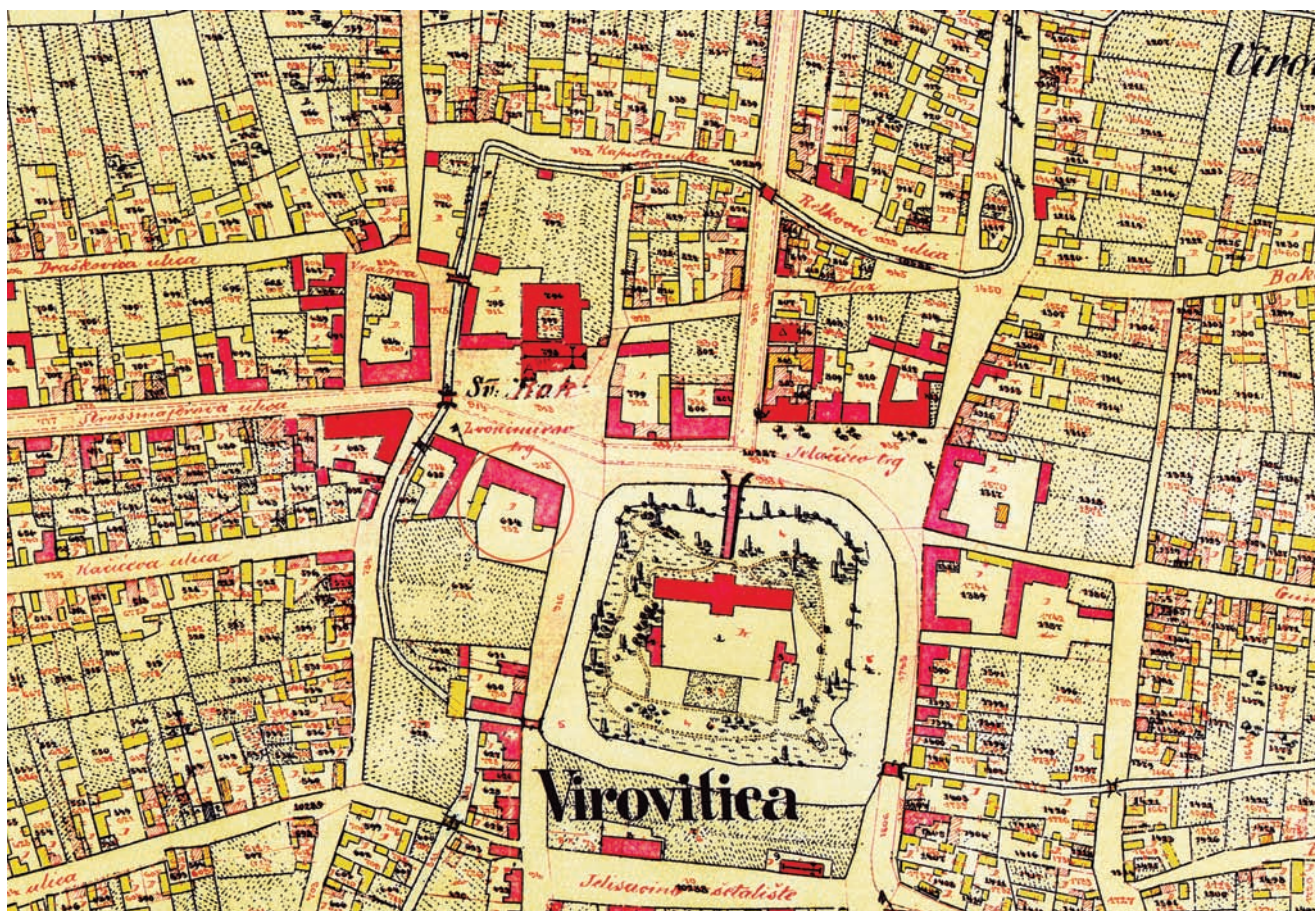
vojne svrhe. Treću obilježava promjena vlasnika, što se dogodilo nakon 1791., i prenamjena građevine iz konjičke vojarnje u gradsku palaču, što ostaje sve do 1887. godine. Tada se događaju velike pregradnje i nadogradnje zbog prenamjene u stambeno-poslovnu zgradu, a na zgradi sve do 1945. godine nije bilo većih zahvata. Posljednja, peta faza građevine obuhvaća vrijeme od njezine nacionalizacije 1945. do požara 1997. godine. To razdoblje obilježava opća devastacija i propadanje građevine. Istraživanja i interpretacija Palače Pejačević otvorila su novo pitanje: jesu li konjičke vojarnje građene na poseban način, odnosno kao zaseban tip građevine?

Ključne riječi: *Virovitica, Palača Pejačević, arhitektura, gradska palača, konjička vojarna, 18.–20. stoljeće*

U srednjem vijeku Virovitica je bila značajan utvrđeni grad. U njoj se nalazila kraljevska palača, kovnica novca, a građani su bili »slobodnjaci« jer je Virovitica imala status slobodnoga kraljevskoga grada. No, iz toga razdoblja pa sve su do oslobođanja od turske okupacije nije do danas ostalo sačuvanih spomenika graditeljstva jer je krajem 18. stoljeća utvrda, odnosno stari grad, srušena, a na njezinu je mjestu izgrađen dvorac s parkom. Zato su danas u Virovitici najstariji spomenici graditeljstva oni iz 18. stoljeća, a to su Franjevački samostan s Crkvom sv. Roka i Palača Pejačević. Osim što je jedan od najstarijih spomenika grada Virovitice, ta je palača i razmjerno rijedak spomenik stambene arhitekture iz baroknog razdoblja u Slavoniji, što joj daje još veće spomeničko značenje. Usprkos takvu značenju taj spomenik nije znanstveno ni stručno obrađen, a znanje o njemu svodi se na pretpostavke. Stoga je bilo neophodno izvršiti istraživanja kako bi se došlo do relevantnih informacija o spomeniku, na temelju kojih bi se moglo odrediti njegovo značenje u vremenu i prostoru, te stvorile osnove za njegovu zaštitu i obnovu.

Palača Pejačević nalazi se u središtu grada Virovitice (sl. 1). Ona je uglovnica čije sjeverno krilo gleda na Trg kralja Zvonimira i Crkvu svetog Roka s Franjevačkim samostanom, a istočno krilo na Trg bana Josipa Jelačića i Dvorac Pejačević s parkom. Palača Pejačević trokrilna je jednokatnica s rasporedom krila u obliku nepravilnog slova U (sl. 2, tlocrt pri-

zemlja i kata). Najveće, odnosno najdulje je sjeverno krilo, nešto kraće je istočno, a najmanje je zapadno, koje obuhvaća stubište i pomoćne prostorije. Na njega se nastavlja, u istoj širini, prizemna gospodarska zgrada. Uzduž začelja sjevernoga i istočnoga krila, koja gledaju na dvorište, proteže se u prizemlju trijem, a na katu hodnik (sl. 3 i 4, nacrt pročelja). Trijem u prizemlju sjevernoga krila (južno pročelje) arkadno je otvoren prema dvorištu, a u istočnom krilu on je pretvoren u hodnik, koji se segmentno zaključenim prozorima otvara prema dvorištu. Prozori hodnika u prizemlju istočnoga krila širinom i oblikom zaključka odgovaraju arkadama trijema u sjevernom krilu. Hodnik na katu zapadnoga dijela sjevernoga krila otvara se prema dvorištu polukružnim i segmentno završenim prozorskim otvorima (sl. 14), a u istočnom dijelu sjevernoga i cijelom dužinom istočnoga krila pravokutnim prozorima (sl. 3 i 4, nacrt pročelja). Pročelja sjevernoga, istočnoga i zapadnoga krila jednostavna su, bez arhitektonske dekoracije, a jedini plastički ukras čini podstrešni vijenac. Postoji horizontalna podjela između prizemlja i kata na pročeljima sjevernoga i istočnoga krila, a sastoji se od neznatne uvlake kata u odnosu na zid prizemlja (sl. 12 i 13). Pročelje sjevernoga krila ima sedamnaest prozora na katu, u čijim se osima u prizemlju nalazi devet prozora i šest vrata, te veža ispod središnjega prozora. Istočno pročelje rastvoreno je na katu s jedanaest prozora, a njihove osi u prizemlju slažu se s osima šest prozora i trojih vrata.

1. Virovitica, detalj katastarskog plana iz 1861. godine, Palača Pejačević je uglovnica nasuprot Crkvi sv. Roka.
Virovitica, the cadastral plan of 1861 (detail); Pejačević Palace is the corner building opposite to the church of St Rochus

Izvorni izgled pročelja i začelja kao i raspored prostorija u podrumu, prizemlju i na katu gotovo je u potpunosti izmijenjen uslijed mnogobrojnih pregradnji i građevinskih zahvata izvršenih krajem 19. i tijekom 20. stoljeća. Na taj način izgubila su se i stilska obilježja, a preostala, koja su svedena na dijelove začelja i svodove, prepoznatljiva su samo stručnjacima iz užeg području djelatnosti.

Dosadašnje spoznaje

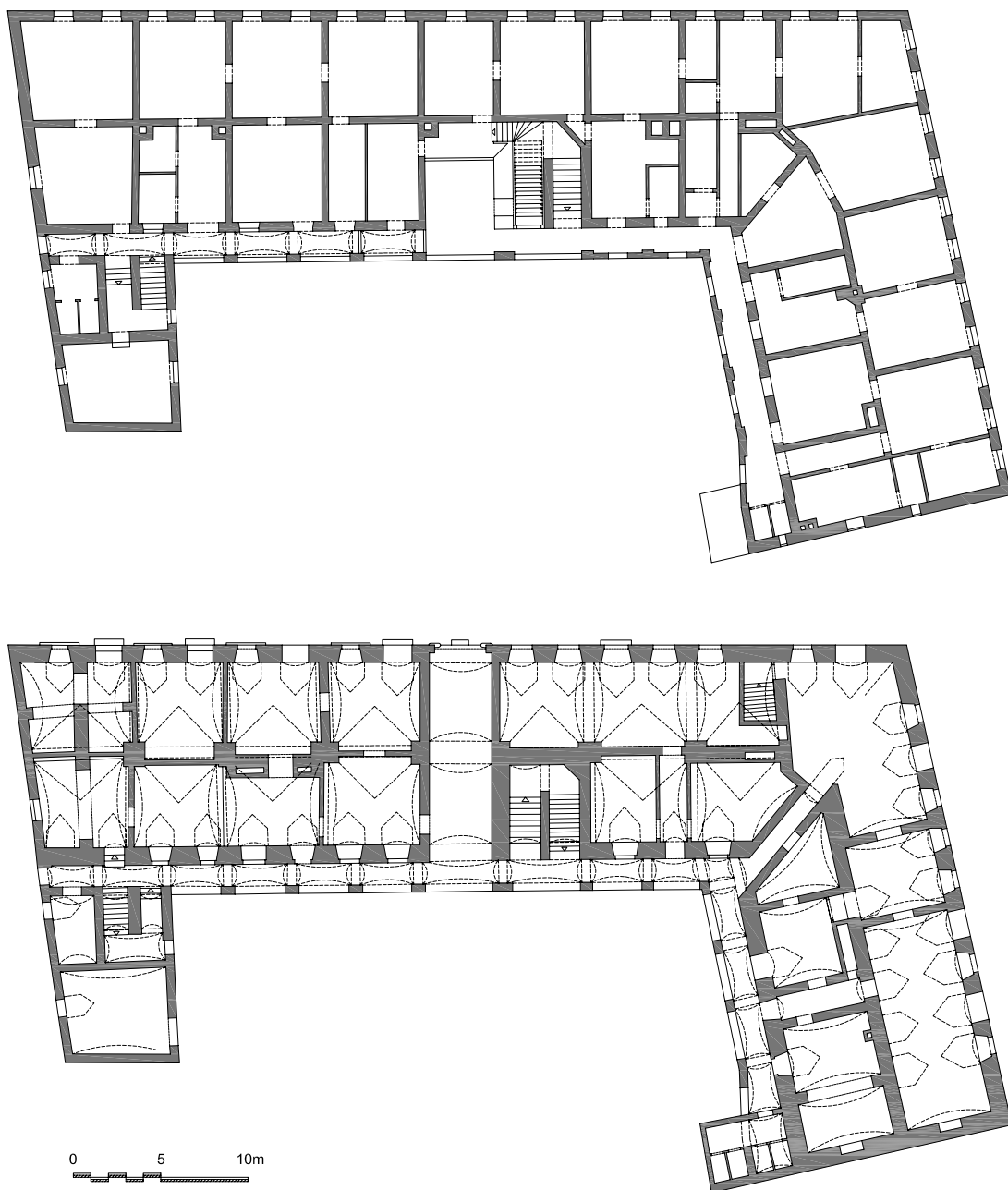
Palača Pejačević do danas nije znanstveno istražena ni obrađena u stručnoj literaturi. Njezin naziv temelji se na pretpostavci da je služila kao gradska palača,¹ a kao vrijeme nastanka pretpostavlja se godina 1793.² No, preostala izvorna arhitektonska i stilska obilježja dovela su u sumnju te pretpostavke. Tipologija stambene arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj pokazuje da se organizacija unutrašnjeg prostora gradskih palača temelji na nizu prostornih ćelija postavljenih uz ulična pročelja i međusobno povezanih hodnikom na dvorišnoj strani. Ovo pravilo primjenjivalo se kako u pri-

zemlju, tako i na katu građevina. Međutim, u Palači Pejačević prizemlje sjevernoga krila sastojalo se samo od dviju velikih prostorija smještenih istočno i zapadno od veže/ulaza, a kat od dva paralelna niza prostorija i hodnika na dvorišnoj strani. Tako velika odstupanja od tipologije uzrokovala su sumnju u postojeću dataciju i namjenu zgrade.

Da bi se utvrdilo vrijeme nastanka i namjena građevine, izvršena su tijekom 1999. i 2000. godine povijesna, konzervatorska i povijesnoumjetnička istraživanja, a njihovi rezultati predočeni su u ovom radu. Tek na osnovi točno utvrđenog izvornog izgleda građevine i promjena koje je pretrpjela tijekom postojanja bilo je moguće izvršiti njezinu stilsku analizu i valorizaciju.

Vrijeme nastanka

Pisani dokument o početku gradnje zgrade današnje Palače Pejačević nije nađen, a nije pronađen ni podatak tko ju je dao sagraditi i s kojom namjenom. Malobrojna su svjedočanstva o izgledu spomenika graditeljstva u sjeveroistočnim

2. Palača Pejačević, tlocrt prizemlja i kata, postojeće stanje (arhitektonska snimka: Atelier X, grafička obrada Ivana Valjato-Vrus)

Pejačević Palace today, ground plan of the ground and upper level (architectural photo: Atelier X)

krajevima Hrvatske. O izgledu značajnih objekata, kao što su crkve, samostani, dvorci i veće utvrde, još i nalazimo povijesne dokumente, ali o izgledu stambene arhitekture povijesni dokumenti šute. Rijetko ih čak i spominju, a imena majstora koji su ih gradili u pravilu nisu zapisana. Podaci o izgledu i postojanju te građevine nisu pronađeni u uobičajenim povijesnim pregledima događaja i značajnih osoba,

pa je istraživanje usmjereno na posebnu vrstu dokumenata, a to su popisi i opisi naselja i stanovništva. Dokument presudan za naše istraživanje na osnovi kojeg smo utvrdili namjenu zgrade Palače Pejačević je *Historische und geographische Beschreibung des Koenigreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien* (Povijesni i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijem) Friedricha Wilhelma von Tau-

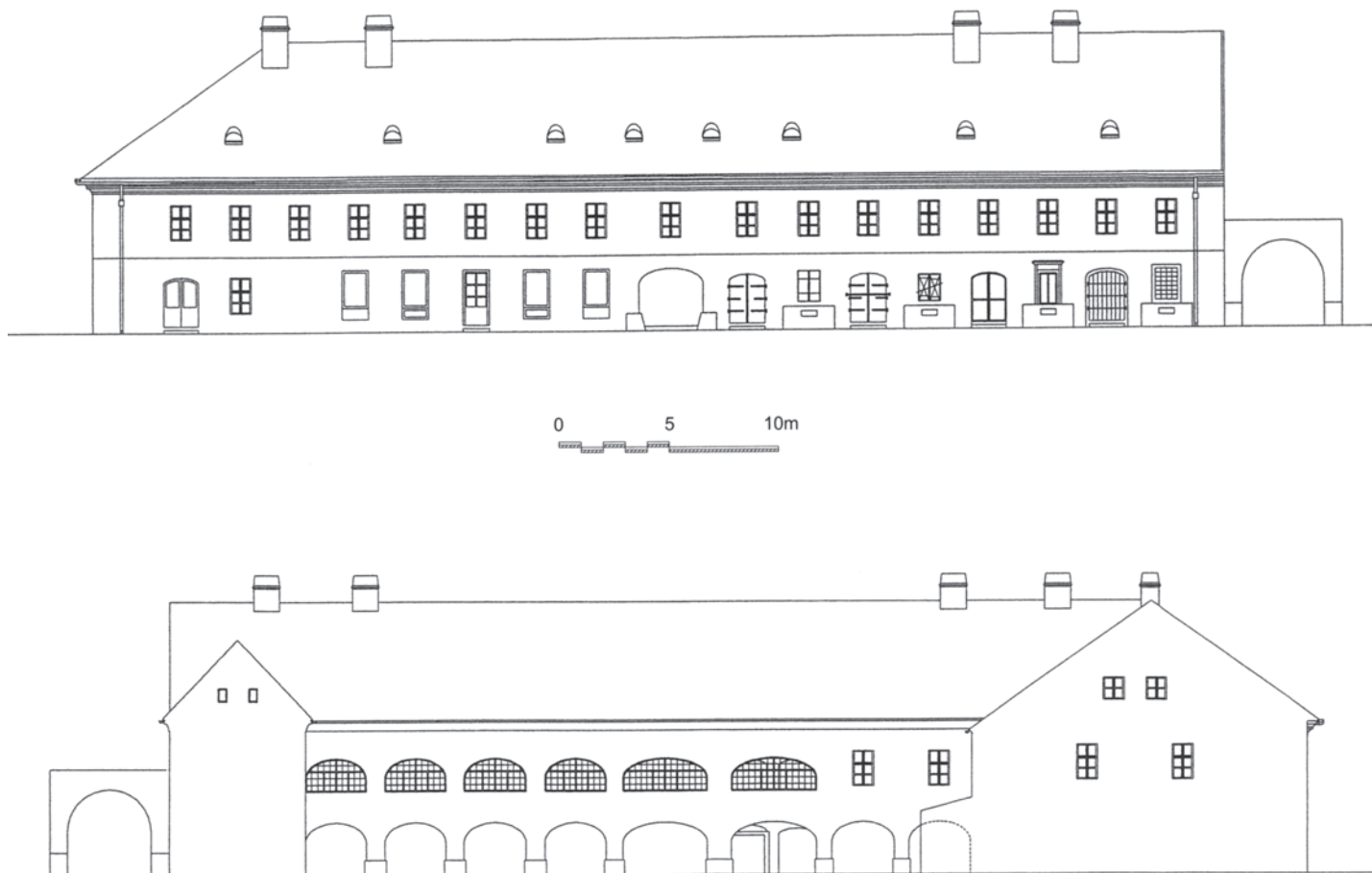
3. Palača Pejačević, presjek i istočno pročelje (arhitektonska snimka: Atelier X, grafička obrada Ivana Valjato-Vrus)

Pejačević Palace, cross section and the eastern façade

bea, koji je izdan 1777. godine u Leipzigu. Opis Virovitice Taube započinje riječima: »U središtu mjesta vidi se ne samo lijepa konjička vojarna nego i novosagrađen i prostran Franjevački samostan s krasnom Župnom crkvom i lijepo uređenom apotekom.«³ Tada je središte mjesta bio današnji Trg kralja Zvonimira, što ga sa sjeverne strane zatvara Crkva sv. Roka s Franjevačkim samostanom, a s nasuprotne, južne strane Palača Pejačević. Možemo zaključiti da je jedina građevina koja je na tom mjestu mogla služiti kao »konjička vojarna« današnja Palača Pejačević. Taj zaključak potvrđuju konzervatorska istraživanja i stilska analiza. Konzervatorskim istraživanjem utvrđeno je da se prizemlje sjevernoga krila sastojalo samo od dvije prostorije, smještene istočno i zapadno od ulaza u kompleks, nadsvođene bačvastim svodovima sa susvodnicama koje nose stubovi izgrađeni u središnjoj osi prostorija (sl. 6). Na takav način gradila su se u to vrijeme spremišta, ali i prostorije za smještaj vojske. Pre-

ma trgu, odnosno ulici, te prostorije otvarale su se mnogobrojnim prozorima, koji su bili manji od današnjih, te formatom, oblikom i veličinom odgovarali prozorima ranobaročkog stilskeg razdoblja. Današnja vrata naknadno su probijena, a osim ulaza kroz vežu u sjevernom krilu nije bilo drugih vrata. S prostorijama u prizemlju komuniciralo se kroz vrata na dvorišnoj strani krila. Kako spremišta nisu građena s mnogobrojnim prozorima, i kako veliki prostori nisu bili pogodni, niti su se gradili, za stambene i pomoćne prostorije jedne palače, proizlazi da je namjena tih prostorija bila smještaj vojnika. S druge strane, grofovi Pejačevići do 1800. godine za stanovanje su se koristili utvrdom⁴ i tamo imali velika spremišta i žitnicu,⁵ pa je mala vjerojatnost da su za iste svrhe izgradili zgradu u neposrednoj blizini.

Povijesni dokumenti govore da je početkom 18. stoljeća Komorska uprava sagradila više zgrada za svoje potrebe,⁶ pa je vjerojatno tada izgrađena i konjička vojarna, odnosno

4. Palača Pejačević, južno i sjeverno pročelje (arhitektonska snimka: Atelier X, grafička obrada Ivana Valjato-Vrus)
Pejačević Palace, south and north façade.

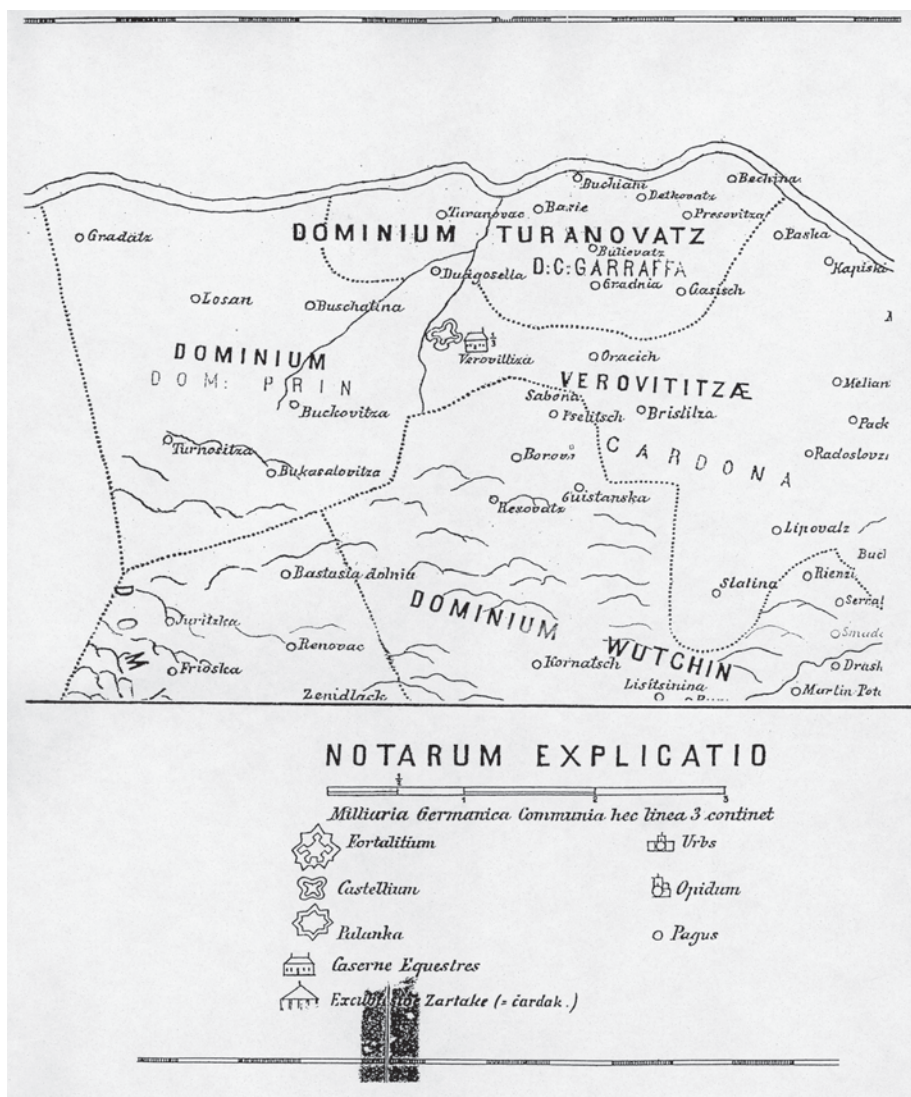
današnja Palača Pejačević. Konjička vojarna u Virovitici spominje se u povijesnim spisima, ali i na geografskim kartama u više navrata. Najstariji dokument koji se navodi je *Geografska karta Kraljevine Slavonije i Srijema* J. Gadea (ranije pripisana Andrei Ludoviciju) iz 1740. godine (sl. 5). Na karti je uz utvrdu Virovitica zabilježena i *Caserna Equestres*, odnosno konjička vojarna, i uz nju je zapisana brojka 1/3. Sljedeći dokument je zapisnik Prve skupštine Virovitičke županije iz 1745. godine, koji spominje vojarnu i, u istom tekstu, tvrđavu.⁷ Iste godine izdana je i *Geografska karta Kraljevine Slavonije i Srijema Homanovih nasljednika*, na kojoj je, na isti način kao i na prethodno spomenutoj karti, naznačena utvrda i konjička vojarna. Godine 1783. Austrijska Monarhija izradila je vojnu kartu Slavonije u sklopu poznatih *Jozefinskih zemljovida*. Tu kartu pratio je i opis mjesta, a u opisu trgovišta Virovitica navodi se i utvrda i vojarna.⁸ Posljednji put konjička se vojarna spominje 1791.

godine u opisu Virovitice Franza Stefana Engela,⁹ pa možemo zaključiti da je zgrada sve do tada služila toj svrsi.

I. faza

Prva razvojna faza građevine obuhvaća razdoblje od njezina nastanka početkom 18. stoljeća do 1757. godine, odnosno do snažnog potresa nakon kojega je izvršena obnova zgrade konjičke vojarnje.¹⁰

Konzervatorskim istraživanjima utvrđeno je da je zgrada tada bila dvokrilna, odnosno bez zapadnoga dvorišnoga krila (sl. 6). Nije postojao ni zidani trijem u prizemlju, niti zidani hodnici na katu. To je utvrđeno sondama izvedenima u podu hodnika sjevernoga i istočnoga krila (sl. 7), koje su pokazale da se svod naslanja na višestruko obojenu žbuku zida, što je

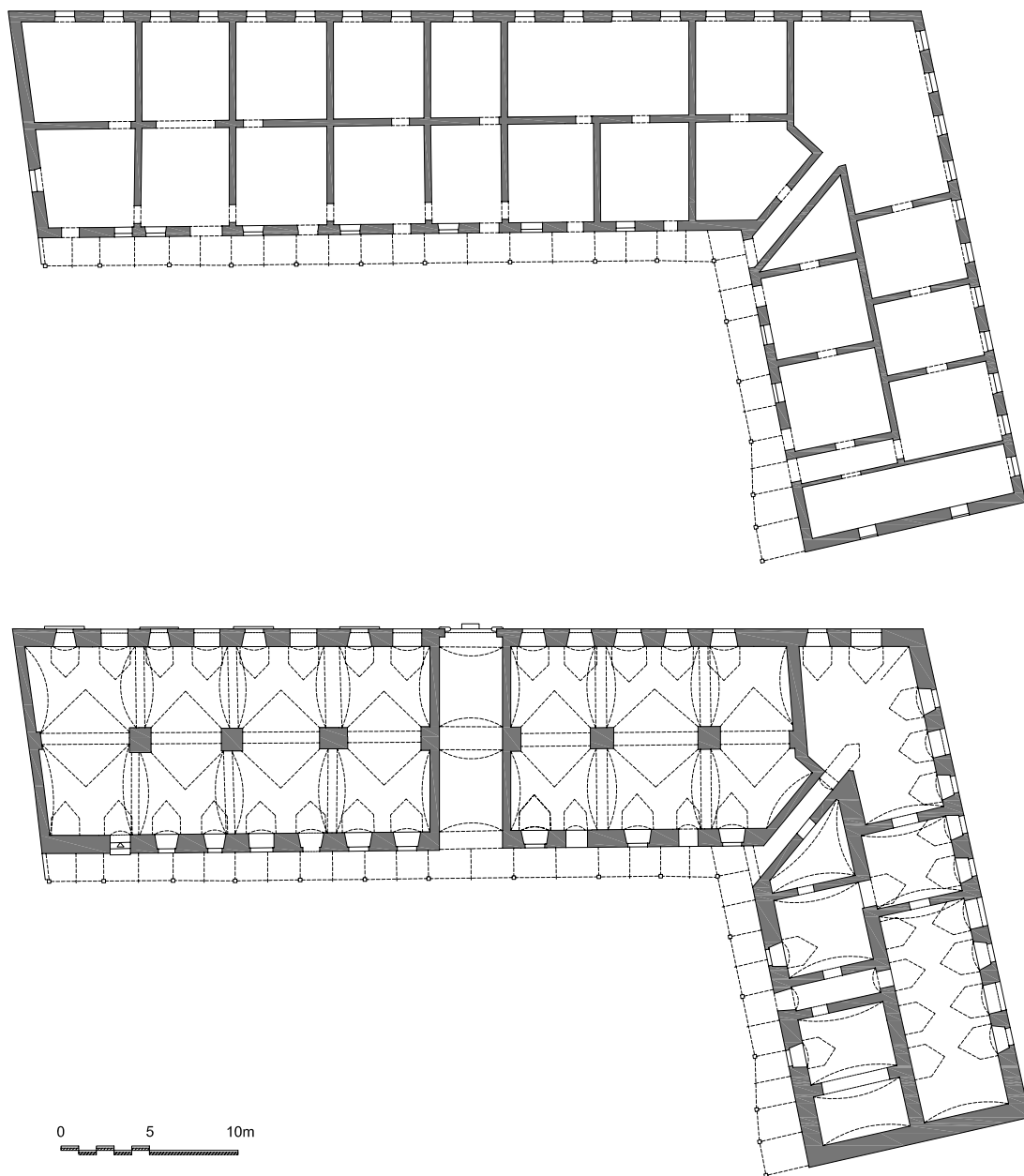
5. Dio karte Slavonije početkom 18. stoljeća (izrađena prema karti J. Gadea)
Partial map of Slavonia, early 18th century

siguran pokazatelj da je on naknadno izgrađen.¹¹ Iste su sonde u zidu otkrile i utore za drvene grede, pa se sa sigurnošću može zaključiti da se u to vrijeme na dvorišnom pročelju nalazio drveni trijem.

Prizemlje sjevernoga krila sastojalo se od dviju velikih prostorija, smještenih zapadno i istočno od ulaza/veže i drvenog trijema na dvorišnoj strani. Prostorije su nadstrožene bačvastim svodom sa susvodnicama i pojasnicama, koji se oslanja na stubove razmještene po središnjoj osi prostorija u jednakim razmacima. Te prostorije otvarale su se prema trgu sa šesnaest prozora, odnosno svaka s osam prozora, a prema dvorištu se zapadna prostorija otvarala s pet prozora i dvojim vratima, a istočna s četiri prozora i jednim vratima. Prizemlje istočnoga krila bilo je zidom izgrađenim po središnjoj osi podijeljeno u dva reda prostorija. Niz prema trgu i ulici sa-

stojao se od tri prostorije različite veličine, a niz prema dvorištu od tri različite prostorije i dva hodnika, koja su omogućavala vezu prostorija na uličnoj strani s trijemom i dvorištem. U to vrijeme nije bilo ulaza s ulične strane. Spoj dvaju krila izveden je pomoću hodnika, koji dužinom pokriva širinu niza prostorija okrenutih prema dvorištu i velike ugaone prostorije.

Kat sjevernoga i istočnoga krila (sl. 6) sastojao se od dva niza prostorija odvojenih zidom, koji se protezao središnjom osi, i drvenoga trijema. Dok su prostorije u sjevernom krilu bile raspoređene u pravilnom rasteru, poput polja na šahovskoj ploči, one u istočnom naizmjenično su raspoređene, poput opeka u zidu. Komunikacija između prostorija bila je omogućena trijemom i vratima, a između prizemlja i kata stubama u sklopu drvenoga trijema. Zanimljiv je razmještaj vrata.

6. Palača Pejačević, tlocrt kata i prizemlja, rekonstrukcija I. faze izgradnje (arhitektonska snimka: Atelier X, grafička obrada Ivana Valjato-Vrus).

Pejačević Palace, ground plan of the upper and ground level, reconstruction of the 1st building phase

Komunikacija između niza prostorija otvorenih prema trijemu u sjevernom krilu omogućena je vratima izvedenima po jedinstvenoj osi na južnom kraju zidova koji ih razdvajaju, a komunikacija u istom nizu prostorija u istočnom krilu vratima izvedenima po središnjoj osi. U sjevernom se krilu do prostorija u nizu okrenutom prema ulici dolazilo vratima smještenima u središnjem zidu, a u istočnom krilu putem dva hodnika. Jedan je od ta dva hodnika sačuvan, a postojanje drugoga

dokazuju sondažna istraživanja¹² i analogija s rasporedom prostorija u prizemlju. Prostorije u nizu okrenutom prema dvorištu otvarale su se prema trijemu vratima i prozorima u pravilnom slijedu prozor – vrata, prozor – vrata. Od toga pravila odstupaju samo prostorije na krajevima zgrade. Ispod sjevernoga krila nalazio se podrum. On se sastojao od jedne velike prostorije nadstrošene bačvastim svodovima sa susvodnicama i pojasnicama, koji se oslanjaju na zidove i

7. Palača Pejačević, konzervatorska istraživanja, sonda u podu hodnika na katu (svod trijema se naslanja na obojenu žbuku)

Pejačević Palace, conservation-related research, a probe in the floor of the corridor on the upper level (the vault of the porch is resting on painted plaster)

stubove ravnomjerno raspoređene po središnjoj osi, i male peterokutne prostorije na istočnom kraju, nadsvođene s više nepravilnih svodova, međusobno razdijeljenih pojasnicama, koje se oslanjaju na osmerostrani stub u središtu prostorije. Na svim zidovima, osim zapadnoga, nalaze se podrumski otvori kojima su osvijetljene podrumske prostorije.

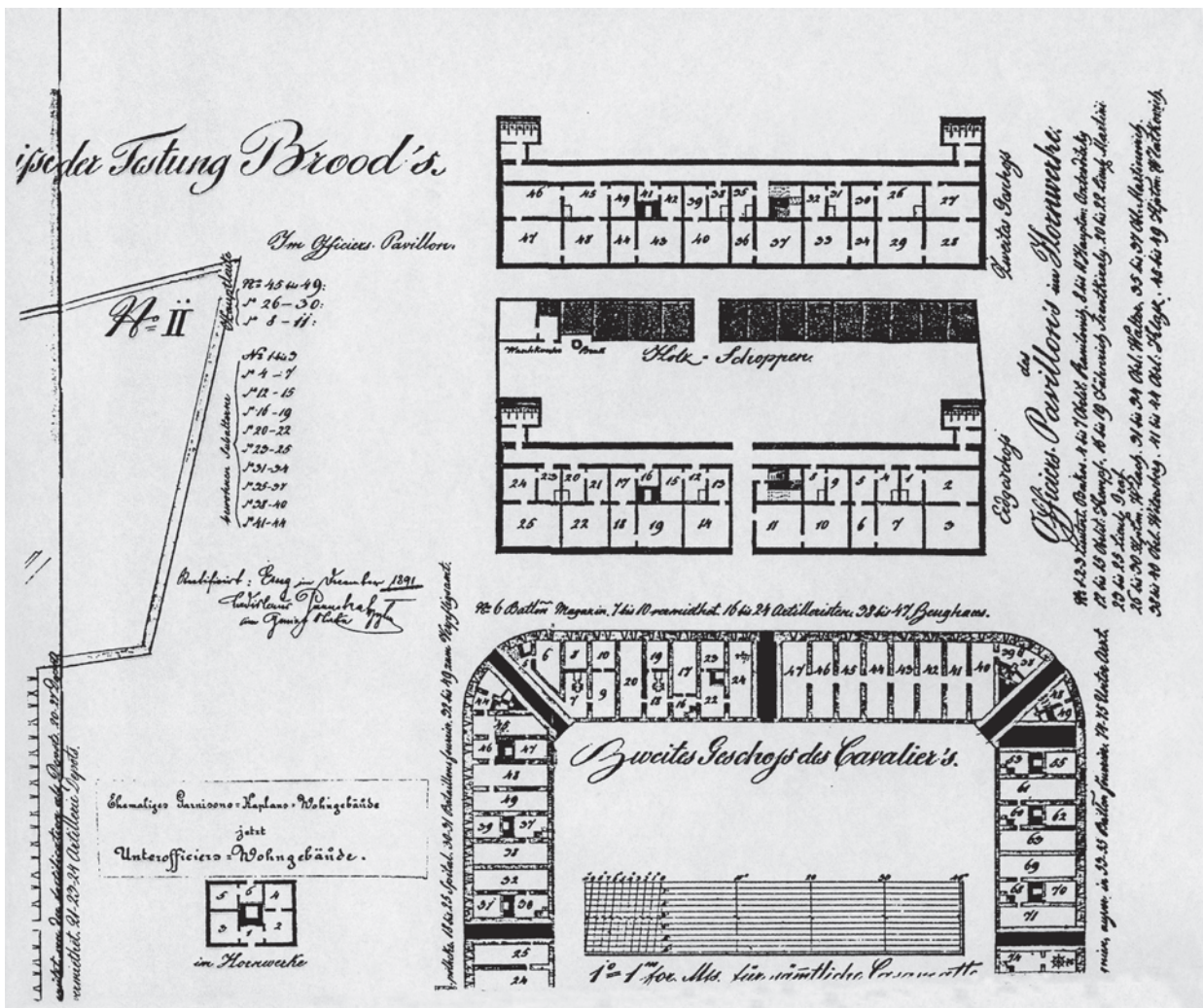
Stambenu arhitekturu baroknoga razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj karakterizira tip višekrilne gradske palače s jednim nizom prostorija okrenutih prema ulici, koje povezuje hodnik na dvorišnoj strani. Tip višekrilne barokne gradske palače s dvostrukim nizom prostorija i hodnikom na dvorišnoj strani u literaturi nije zabilježen. Dvostruki niz prostorija pojavljuje se u kasnobaroknim dvorcima i samostanima, no tada se hodnik proteže između njih, sredinom krila, kao u dvorcima Donje Oroslavje i Stubički Golubovec¹³ u Zagorju ili u Retfali i Vukovaru¹⁴ u Slavoniji, te u franjevačkim samostanima u Klanjcu i Samoboru.¹⁵ U našem slučaju, hodnik se nalazi na jednoj strani krila, i to onoj dvorišnoj.¹⁶

Raspored prostorija u dvostrukom nizu koji s dvorišne strane prati hodnik nije nepoznat u vojnoj arhitekturi, a pojavljuje se u zgradama koje su služile za smještaj časnika i ureda, kao na primjer u tvrđavama Slavonski Brod ili Osijek (zgrada Glavne straže, Palača Generalata),¹⁷ koje se grade istodobno kada i zgrada današnje Palače Pejačević. Posebno bih istaknuo analogiju rasporeda prostorija na katu s onima u časničkom paviljonu Tvrđave Brod (sl. 8). Komparacija s časničkim paviljonom u Tvrđavi Brod, povijesni dokumenti, stilska analiza i analiza namjene, konzervatorska istraživanja, kao i sve prethodno navedene činjenice, potvrđuju tezu da je izvorna namjena ove građevine bila konjička vojarna.

II. faza

Druga faza izgradnje Palače Pejačević započinje njezinom obnovom nakon potresa 1757. godine i traje do 1791., odnosno do promjene vlasnika i namjene. Povijesni dokumenti govore da se konjička vojarna nakon 1750. obnavljala,¹⁸ a prema nalazima konzervatorskih istraživanja to se dogodilo nakon spomenutoga potresa. Naime, na zapadnom kraju podruma svod je naknadno ojačan s dvije pojasnice i dva stuba, a slična nadogradnja, što se sastoji od pojasnice i zida s velikim lukom postavljenim uzduž posljednja dva travaja, izvršena je i u prizemlju sjevernoga krila. Kao posljedica potresa smatra se i reška na spoju poprečnoga i završnoga zapadnoga zida na katu sjevernoga krila.

Druga građevinska faza (sl. 9) obilježena je izgradnjom zidnoga trijema u prizemlju i hodnika na katu s dvorišne strane sjevernoga i istočnoga krila, stubišta s pomoćnim prostorijama kao zasebne građevine, odnosno novoga zapadnoga krila, te još jednog stubišta uz ulaznu vežu. Trijem u prizemlju otvara se prema dvorištu arkadama sa segmentnim lukovima. Rasponi lukova su kod većine otvora jednaki, a ispred veže i novog stubišta su veći. Trijem je nadsvođen češkim svodovima, koje razdvajaju pojasnice nad stubovima. On prolazi između novosagrađenoga i staroga krila, a ujedno ih i povezuje. Hodnik na katu otvarao se prema dvorištu velikim polukružnim prozorima, osim iznad veže i stubišta, gdje otvori imaju segmentne lukove, a bio je nadsvođen češkim svodovima, istim kao i trijem u prizemlju. Stubište u zapadnom krilu nadsvođeno je bačvastim svodom nad stubištem i češkim nad odmorištima, a prema ostacima može se sa sigurnošću zaključiti da je na isti način bilo nadsvođeno i stubište uz vežu. Veći i drugačije završeni otvori arkada u

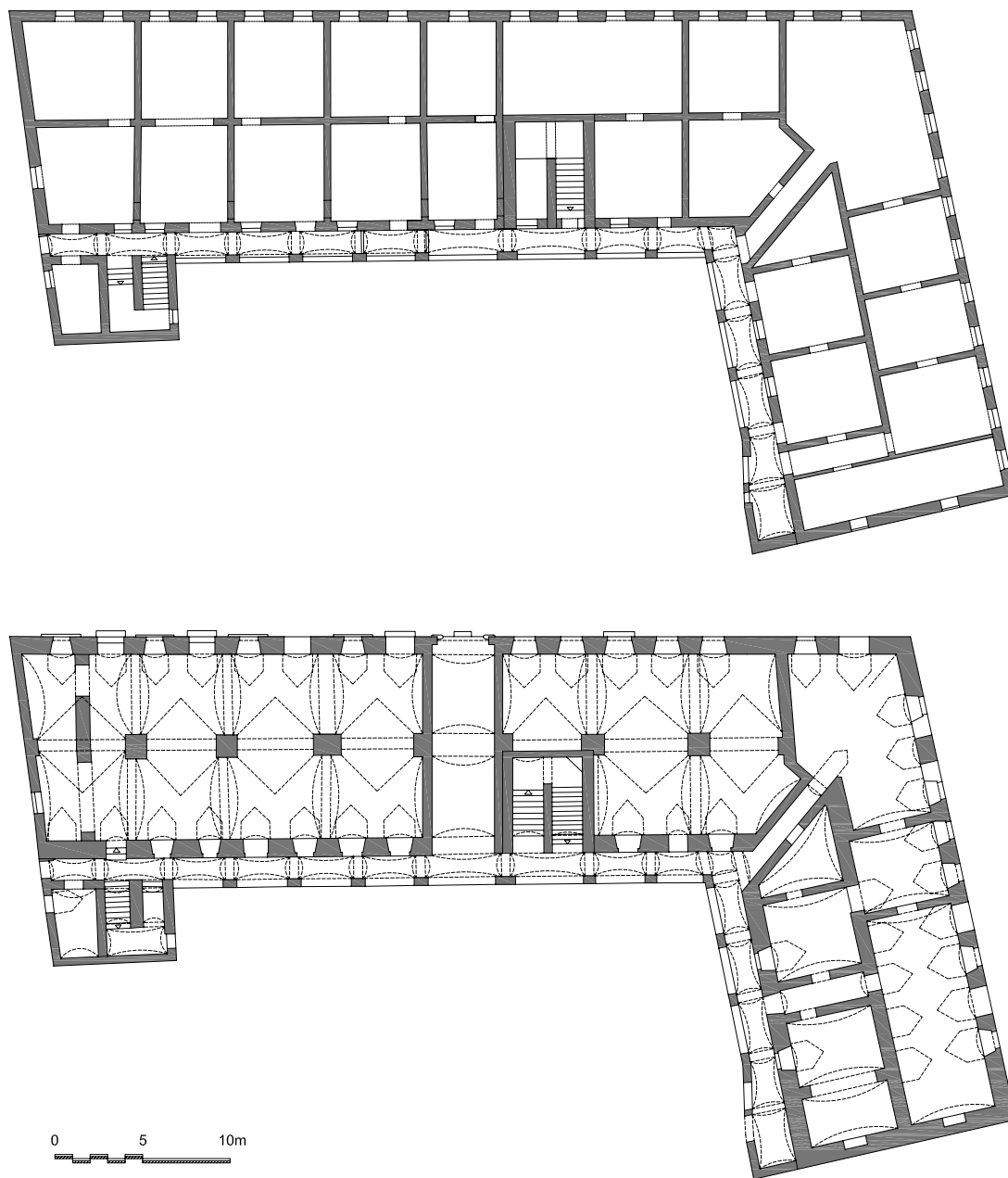
8. Detalj plana Tvrđave Brod prema stanju 1832. godine, s Časničkim paviljonom (izvornik u Ratnom arhivu u Beču)
Map of the Fortress Brod (detail), showing its state in 1832, with the Officers' Pavilion (Original is preserved at the Military Archives in Vienna)

trijemu prizemlja i prozorskih otvora na katu ispred veže i stubišta, te isti način nadsvođivanja zapadnoga i centralnoga stubišta, govore da su oni nastali istovremeno. Da je stubište uz vežu naknadno izgrađeno, govore reške na spojevima sjevernoga i istočnoga zida stubišta sa stubovima i južnim zidom sjevernoga krila, te veća debljina zapadnoga zida stubišta. U toj fazi došlo je do zatvaranja vrata na južnom kraju poprečnih zidova niza prostorija koje gledaju na trijem, a nalaze se na katu sjevernoga krila. To je utvrđeno konzervatorskim istraživanjem, a na osnovi sondi koje su otkrile slojeve žbuke i boja što prekrivaju nadogradnju ili se provlače uz nju. Posljednji put se konjička vojarna u povijesnim dokumentima spominje 1791. godine,¹⁹ što dokazuje da je zgrada do tada služila toj svrsi.

III. faza

Od odlaska vojske nakon 1791. pa do 1887., kada se prema dokumentima zgrada preuređuje, ona je bila gradska palača i

služila je za stanovanje i upravno-gospodarske poslove vlastelina. Vjerojatno od tada potječe i naziv Palača Pejačević. Dokument na osnovi kojega se pretpostavlja da je grof Pejačević 1793. godine sagradio vlastelinsku upravno-gospodarsku zgradu nismo pronašli, a naša povijesna i konzervatorska istraživanja govore da je spomenute godine zgrada samo promijenila vlasnika i namjenu. Česta je, naime, greška povijesnih istraživanja i zaključaka da se promjena vlasništva nad zgradom tumači kao njezina gradnja. Malo je vjerojatno da se grof Pejačević odlučio za dva tako velika građevinska pothvata kao što su izgradnja dvorca s prethodnim rušenjem utvrde i izgradnja palače, gotovo istovremeno – dvorac se gradi od 1800. do 1804., utvrda se rušila 1798., a palača se, prema pretpostavci, gradila 1793. godine. Protiv izgradnje palače 1793. godine govore i njezine stilske karakteristike, koje smo utvrdili pomoću fotografije Virovitice snimljene prije 1878. godine, a na kojoj se vidi njezin izgled iz razdoblja III. faze. Najstarija fotografija Virovitice prikazuje Palaču Pejačević i Crkvu sv. Roka sa starijim tornjem, koji je srušen tijekom nevremena 1887. godine i zamijenjen novim

9. Palača Pejačević, tlocrt kata i prizemlja, rekonstrukcija II. faze izgradnje (arhitektonska snimka: Atelier X, grafička obrada Ivana Valjato-Vrus)
Pejačević Palace, ground plan of the upper and ground level, reconstruction of the 2nd building phase

(sl. 10). Ta fotografija poslužila nam je kao dokument na osnovi kojeg možemo zaključiti da je zgrada palače bila zatvorena prema ulici, a otvorena prema dvorištu. Prema trgu i ulici tada nije bilo drugih vrata osim veže, a sva vrata kao i arkade trijema i veliki lučni prozori hodnika na katu nalaze se na dvorišnoj strani. Pročelja zgrade nisu imala nikakve plastičke dekoracije, što nije uobičajeno za kasnobarokne gradske palače, jer su one tada u pravilu imale raščlanjena pročelja. Prozori u prizemlju, ali i na katu, bili su mali i

dimenzijama više odgovarali 17. nego kraju 18. stoljeća. Visina prostorija na katu bila je mnogo niža nego danas i preniska za kasno osamnaestostoljetno poimanje stambenih prostorija vlasnika palače. Spomenute oblikovne karakteristike govore da današnja palača izvorno nije bila građena za tu namjenu.

U tom razdoblju nisu se dogodile veće promjene u arhitektonskom izgledu građevine. Sondažna istraživanja tom raz-

10. Virovitica, fotografija snimljena prije 1887. godine, Palača Pejačević je prva zgrada lijevo (Fototeka Gradskog muzeja Virovitice)

Virovitica, photograph taken before 1887; Pejačević Palace is the first building on the left (Photo-collection of the Municipal Museum of Virovitica)

doblju pripisuju treći kolorirani sloj, koji se nalazi ispod druge žbuke u prostorijama na katu, a on je ujedno i prvi sloj oslika. On govori da se u tom razdoblju nisu dogodile značajnije pregradnje, da su se upotrebljavala postojeća vrata i prozori i da su izvršene samo manje adaptacije.

IV. faza

Ovo razdoblje započinje velikim pregradnjama izvršenima nakon 1887., a završava s 1945. godinom, kada dolazi do nove promjene vlasništva. I tom prilikom povijesni su podaci krivo protumačeni. Naime, oni²⁰ govore da su novi vlasnici knezovi Schaumburg-Lippe nadogradili dvorac nakon 1841. No, dvorac je u potpunosti završen 1804. i do danas je zadržao svoj izvorni izgled. Oni nisu nadogradili dvorac, već palaču, i to nakon 1887. godine. To sa sigurnošću možemo tvrditi na osnovi najstarije fotografije Virovitice. Na njoj palača ima stariji izgled, iz prethodne faze, što potvrđuje da su se spomenute pregradnje dogodile nakon 1887. godine. U tom razdoblju zgrada služi kao poslovno-stambeni objekt, u kojem se na katu nalaze stanovi, a u prizemlju obrtničke radionice i trgovine. Tada su izvršene najveće promjene u povijesti građevine. Povišeni su zidovi kata za 80 cm, izgrađen je novi krov sa zabatom mnogo nižim i tupljim od prethodnoga. Na katu je izgrađen zid koji je podijelio veću prostoriju na središnjem dijelu sjevernoga krila u dvije manje. Zid između sjevernoga hodnika i pomoćne prostorije istočnoga krila je srušen, te su dvije prostorije pretvorene u jednu. Probijena su vrata između svih sjevernih prostorija na katu sjevernoga krila po središnjoj osi, a isto tako između istočnih prostorija na istočnom krilu. Probijena su također vrata između južnih i sjevernih prostorija u sjevernom krilu. Većina starih vrata je zazidana i stvorena je

11. Virovitica, razglednica s kraja 19. stoljeća (Fototeka Gradskog muzeja Virovitice)

Virovitica, late 19th-century postcard (Photo-collection of the Municipal Museum of Virovitica)

potpuno nova komunikacija između prostorija. Srušen je svod hodnika na katu u istočnom dijelu sjevernoga i cijelom dužinom istočnoga krila i sagrađen strop. Gotovo svi prozori na katu su povećani, a jedino su ostali nedirnuti prozori što gledaju na trijem u zapadnom dijelu sjevernoga krila. Polukružni otvori hodnika na istočnom kraju sjevernog krila i uzduž cijeloga istočnoga krila su zatvoreni, a umjesto njih su stavljeni pravokutni dvokrilni prozori. Zapadnom stubištu nadograđene su prostorije i prizemnicom je produljeno zapadno krilo. Osim konzervatorskim istraživanjima spomenute promjene utvrđene su i usporedbom s katastarskim planom Virovitice iz 1861. godine.

U prizemlju su veliki prostori izgradnjom novih zidova podijeljeni u mnogo malih prostorija i pretvoreni u skladišta, prodavaonice i radionice. U tom razdoblju probijaju se i vrata na uličnim pročeljima, kojih do tada nije bilo, većina se prozora povećava i izjednačava s onima na katu, a neki pretvaraju u izloge. Na začelju zgrade izgrađuje se zidana ograda u otvorima arkada na istočnom trijemu prizemlja, zastakljuju se novostvoreni otvori, te se taj dio pretvara u hodnik.

Tada su se dogodile promjene i u podrumu zgrade. On je pregrađen zidovima u mnogo manjih prostorija, vjerojatno ostava.

Promjene na vanjštini građevine u tom razdoblju zabilježene su na fotografijama i razglednicama s kraja 19. i početka 20. stoljeća (sl. 10, 11 i 12). Iz njih saznajemo da su pročelja nakon preuređenja i dogradnje kata u prizemlju sačuvala izvorne prozorske otvore sve do 1911. godine, da su vrata mijenjala svoje položaje, te se vide njihove točne pozicije, i da je kat ostao nepromijenjen sve do današnjih dana. Sve navedene promjene dogodile su se radi prilagođavanja građevine novoj namjeni i potvrđuju tezu kako je za oblikovanje arhitektonskog prostora presudna njegova namjena,

12. Palača Pejačević, fotografija iz 1904. godine (Fototeka Gradskog muzeja Virovitice)

Pejačević Palace, photograph from 1904. (Photo-collection of the Municipal Museum of Virovitica)

14. Palača Pejačević, fotografija iz 1999. godine, pročelja (foto: A. Hundić)

Pejačević Palace, photograph from 1999, façade

13. Palača Pejačević, fotografija iz 1999. godine, dio sjevernog pročelja (foto: A. Hundić, 1999.)

Pejačević Palace, photograph from 1999, part of the northern façade

15. Palača Pejačević, fotografija iz 1999. godine, začelja (foto: A. Hundić)

Pejačević Palace, photograph from 1999, back of the building

odnosno sadržaj, te ukazuju na važnost analize namjene za razumijevanje i tumačenje arhitektonskih djela.

V. faza

Razdoblje od 1945. godine do danas karakterizira devastacija i propadanje objekta. Poslije Drugoga svjetskog rata zgrada je nacionalizirana, a novi vlasnik – država – određuje i novu namjenu, a to je smještaj obitelji lošeg imovinskog stanja na kat, dok je u prizemlju zadržao gospodarske sadržaje. Novi stanari izveli su mnoštvo pregradnji radi prenamjene pojedinih prostorija. One su izvršene unutar postojećih prostorija, a radi pretvaranja pojedine prostorije u višestupnenu jedinicu. Promjene na vanjštini uzrokovane zahvatima nakon 1945. nisu bile velike i svode se na izradu

četiri izloga na mjestima gdje su se prije nalazili prozori na istočnom dijelu sjevernoga pročelja (sl. 13). Svi zahvati izvedeni u tom razdoblju, a posebno infrastrukturni radovi, obavljani su mimo bilo kakvih pravila struke i svi se mogu okarakterizirati kao devastacija objekta. Na kraju, uslijed loših instalacija 1997. godine planuo je i izgorio krov iznad sjevernoga krila, a zgrada je na katu pretrpjela velika oštećenja (sl. 13, 14 i 15). U takvu smo je stanju i zatekli.

Zaključak

Nakon provedenih istraživanja možemo ustvrditi da izvorna namjena zgrade koja se danas zove Palača Pejačević i za koju se pretpostavljalo da je bila gradska palača feudalaca Pejačevića nije bila civilna, već vojna i da je izgrađena

početkom, a ne krajem 18. stoljeća. Ona je, naime, služila kao konjička vojarna, dakle za smještaj posebnih vojnih jedinica, koje su bile prisutne u 18. stoljeću na području Vojne krajine. Friedrich Wilhelm von Taube u svom opisu Slavonije osim u Virovitici spominje još konjičke vojarnu u Osijeku,

Valpovu, Pakracu, Siraču, Pleternici, Kutjevu, Vukovaru i Iloku. Smatram da bi ih bilo potrebno istražiti i komparirati te provjeriti da li postoje kakve sličnosti među njima koje bi ukazivale na poseban tip arhitekture. No, to zahtijeva nova opsežna povijesna i povijesnoumjetnička istraživanja.

Bilješke

- 1
ANĐELA HORVAT, O spomenicima kulture u Virovitičkom kraju, u: *Virovitički zbornik 1234–1984*, Virovitica, 1986, 351–357, 353.
- 2
T. PAPIĆ i B. VALENCIĆ, Analiza Palače Pejačević, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Osijeku, 1989.
- 3
FRIEDRICH WILHELM VON TAUBE, Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Sirmien, III Buch, Leipzig, 1777–1778., 20.
- 4
JOSIP ADAMČEK, Prilozi povijesti Virovitice (od sredine 18. do sredine 19. stoljeća), u: *Virovitički zbornik 1234–1984*, Virovitica, 1986, 157–180, 169.
- 5
F. V. VON TAUBE (bilj.2), 21. »Spomenute četiri kule tako su velike, da je grof Pejačević uredio u jednoj prostranu kapelu, a u drugima spremište ili žitnicu...«
- 6
JOSIP ADAMČEK (bilj. 4).
- 7
RUDOLF HORVAT, Povijest grada Virovitice, Virovitica, Matica hrvatska, 2001., 52 i 53.
- 8
Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2002., 93.
- 9
FRANC ŠTEFAN ENGEL, Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema, Novi Sad, Matica srpska, 2003., 38.
- 10
JOSIP ADAMČEK (bilj. 4), 169.
- 11
ANĐELKO HUNDIĆ, Studija o istraživanju Palače Pejačević u Virovitici, elaborat, Zagreb, 2000., 32.
- 12
ANĐELKO HUNDIĆ (bilj. 11), 16.
- 13
VLADIMIR MARKOVIĆ, Barokni dvorci Hrvatskog zagorja, Zagreb, Kajkavsko spravišće, 1975., 33–41.
- 14
MLADEN i BOJANA ŠĆITAROCI, Dvorci i perivoji u Slavoniji, Zagreb, Šćitaroci, 1998., 268–273 i 340–347.
- 15
Mir i dobro, katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2000., 358–365.
- 16
Smatram da konstruktivni razlozi nisu uvjetovali izgradnju hodnika na katu na dvorišnoj strani krila, jer da je kat bio drugačije zamišljen, drugačije bi se izvelo prizemlje građevine, kao što je to učinjeno na prethodno spomenutim primjerima.
- 17
IVE MAŽURAN, Grad i tvrđava Osijek, Osijek, Grafika, 2000., 99–103.
- 18
JOSIP ADAMČEK (bilj. 4), 169.
- 19
FRANC ŠTEFAN ENGEL (bilj. 9), 38.
- 20
JOSIP ADAMČEK (bilj. 4), 169 i ANĐELA HORVAT (bilj. 1), 355.

Summary

Andelko Hundić

Pejačević Palace – the Cavalry Casern of Virovitica

Beside the Franciscan monastery with the church of St Rochus, Pejačević Palace is the oldest architectural monument in the town of Virovitica. The fact that very few monuments of residential architecture from the baroque period have been preserved in Slavonia makes it even more important. Research in the fields of history, art history, and monument conservation, which have been done on this complex, cast doubt on the former knowledge about it, which was based on the supposition that it was built in 1793 in order to serve as the urban palace of nobleman Pejačević.

On the basis of historical and conservation-related researches, as well as the analysis of the style and purpose of the building, the author has identified five phases in its construction.

The first phase comprises the time period from the early 18th century until 1757, the year of a strong earthquake, after which the building was renovated and enlarged. In this period, it consisted of two wings in the shape of an L. The east wing was divided into two rows of rooms on the ground level by means of a wall along the central axis, while the north wing consisted of only two large rooms with vaults that rested on pillars positioned on the central axis. The upper level of the north wing was divided into two series of roughly equal rooms by means of evenly distributed walls, whereas in the east wing the rooms were varied in size and distributed in two alternating rows.

Literature on the baroque residential architecture of continental Croatia does not mention any multi-winged urban palaces with double rows of rooms. The double row of rooms appears only in late baroque castles and monasteries, but with a corridor between them, across the wing. In this case, however, the corridor is located on one side of the wing, the one towards the backyard. The distribution of rooms in two rows, accompanied by a corridor on the backyard side, is known only from military architecture and appears in buildings which served as officers' residences and offices. Such are the cases of fortresses in Slavonski Brod and Osijek, which were built at the same time as the present Pejačević Palace. One should especially note the analogy of the room distribution on the upper level with those in the officers' pavilion in the fortress of Brod. Comparison with that building, as well as historical documents, the analysis of style and purpose, research related to monument conservation, and the above-mentioned facts confirm the hypothesis that the original purpose of this building was that of a cavalry casern.

The second phase in the construction of Pejačević Palace began with its renovation after the earthquake of 1757 and lasted until 1791, when it changed its owner and its purpose. In this phase, a porch was built on the ground level and a corridor on the upper level, towards the backyard, in both

wings, as well as a staircase with additional rooms forming a separate building, i.e. a new west wing, and another staircase next to the entrance gate.

The third phase in the development of Pejačević Palace began after 1791, the year when the army departed, and ended with the large-scale renovation of 1887. During that period, it served as an urban palace and that is why it bears that name. Minor adaptations followed the change of purpose, but the appearance of the building was not significantly altered. A photograph of Virovitica shot before 1887 shows the appearance of Pejačević Palace in that period.

The fourth phase of architectural development lasted from the large-scale renovation of 1887 until the building was nationalized and changed its owner in 1945. Soon after 1887, the most significant changes in the history of the building took place. The entire upper level was raised for ca. 80 cm and a new, »shallower« roof was built. Most of the old doors were walled in and the construction of new ones established new communication between the rooms on the upper level. All windows on the upper level were enlarged, except for those facing the porch in the western part of the north wing. The semi-circular openings in the corridor, in the eastern part of the north wing and along the east wing, were replaced by rectangular windows. New rooms were added at the western staircase and the west wing was prolonged by means of a one-story building. The large spaces on the ground level were partitioned and turned into a number of smaller rooms; new doors were constructed towards the street; most windows were enlarged and adjusted to those on the upper level, with some of them turned into shop-windows.

All these modifications were made in order to adjust the building to its new purpose, which was both business and residential.

The fifth phase comprises the period from 1945 until the fire in 1977. It is characterised by devastation and decay of the building. All rebuilding in this period, especially works on the infrastructure, was performed in a highly unskilful way and incurred serious damage on the building. Eventually, a fire broke out in 1997 because of defective installations, causing the roof to burn down, while the upper level was largely destroyed.

As a result of research, as well as the analysis and synthesis of its results, it can be concluded that the original purpose of the building, which was believed to have been that of the urban palace to the Pejačević family, was in fact a cavalry casern, built in the early, rather than the late 18th century.

Key words: Virovitica, Pejačević Palace, architecture, urban palace, cavalry casern, 18th–20th centuries